

ЗАТ ЕСІМНІҢ ЖІКТЕЛУІ

Дана Асылбек қызы Серикбаева

Шыршық мемлекеттік педагогика университеті

Гуманитар пәндер факультеті

Қазақ тілі және әдебиеті бағытының студенті

Ғылыми жетекші: Гүлжан Азизбековна Анарбекова

Аннотация: Мақала қазақ тілінің грамматика саласындағы морфологияның ішінде зат есім жайлы болады. Зат есімнің жіктелуі, оның жеке-дара сөйлем негізінде қолданылу формасы, және атқаратын қызметі туралы мәліметтер келтірілген.

Кілтті сөздер: жіктелу категориясы, тіршілік иесі, қосымшалар.

Abstract: The article is about nouns in the field of morphology in the field of grammar of the Kazakh language. Information about the classification of nouns, their form of use based on individual sentences, and their function is provided.

Key words: classification category, creature, appendages.

Жіктелу категориясы зат есімнің категорияларына кірмейтіндігі ғылымда дәлелденген жағдай, сондықтан төрт жалғаудың үшеуі (көптік, тәуелдік, септік жалғаулар) әдетте сөз табы жағынан зат есімге тән, зат есімнің түрлену жүйесі деп анықталады да, жіктік жалғау көбіне етістікпен байланысты сипатталады. Бірақ есім сөздердің, оның ішінде, зат есімнің жіктелетін түрлері бар және оларға жіктік жалғау тікелей жалғанады.

Зат есімнің ішінде адам, кісі аттары, мамандық, туыстық атаулары жіктеледі. Зат есімге жіктік жалғауының толық түрі жалғанады. Мысалы,

Жекеше:	Көпше:
Мен дәрігермін	Біздер дәрігер(лер)-міз
Сен дәрігерсің	Сендер дәрігер(лер)-сің-дер
Сіз дәрігерсіз	Сіздер дәрігер(лер)-сіз-дер
Ол дәрігер	Олар дәрігер(лер)

Сонымен, жіктелетін зат есім көбінесе субъекті білдіретін сөз болуы тиіс екен. Бірақ «тура мағынасы субъектіні білдіру болмаса да, қолданылу ыңғайына қарай субъектілік мәнге ие болған зат есімдердің өзге топтарының да жіктелетін кездері болады(32, 459)». Зат есімнің осылайша ауыспалы мағынасында субъектіні білдіруінің ғылымда дәлелденген бірнеше жолдары бар:

-нәрселер мен құбылыстардың, жан-жануарлардың атын білдіретін зат есімдерді сөйлеуші яки жазушы белгілі мақсатпен адам кейпіндегі бейне ретінде қолданылатын кездері болады. Сондай кезде тіршілік иесінің атын білдіретін сөздер субъект ретінде ұғынылып, тікелей субъектіні білдіретін зат есімдерше түрленеді. Мысалы, *біздер, қазақтар, бауырмал халықпыз.*

-белгілі бір субъектіні білдіретін ұғымның теңеуі, салыстырмалы баламасы ретінде бейнелі түрде жұмсалған зат есімдер де жіктеледі. Мысалы, Сәлем саған, қара көз,

Сен- бір **алтын**, мен- бір жез (М. Мақатаев).

-тілімізде кейде мекендік мәнді бірқатар зат есімдерде де оларға жатыс, шығыс септіктің қосымшасы жалғанған кезде жіктелгіштік қасиет пайда болды. Мұндай зат есімдер сөйлемде көбіне субъектінің мекенін, отырған орнын, қайдан, қай жерден шыққандығын білдіреді. Мысалы, *Біз Алматыданбыз, сіздер қай қаладансыздар?*

Жіктік жалғауының тағы бір ерекшелігі - қосымшалар қабаттаса қолданылғанда, зат есімнің сөз түрлендіруші қосымшаларынан соң ғана жіктік жалғауы жалғанады. Мысалы, *үй-лер-іміз-де-міз.*

Пайдаланатан негізгі әдебиеттер:

1. Аханов К.Тіл білімінің негіздері. Алматы, 1993.
2. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. Алматы: Санат, 1996.
3. Әбуханов Ғ. Қазақ тілі. Лексика, фонетика және морфология мен синтаксис. Алматы: Мектеп, 1992.
4. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі, Алматы. 1992 ж.
5. Бектұров Ш.К.. Қазақ тілі. (синтаксис), Алматы. 2006.
6. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі негізгі грамматикалық ұғымдар. Алматы. 1992.
9. Қазақ тілі грамматикасы. Астана, 2002.
10. Қараев М.Ә. Қазақ тілі (*фонетика, лексика, морфология, синтаксис*). Алматы. 1993